

Wychowanie w rodzinie do życia

Hanna Liberska

Rodzice coraz częściej spychają na szkołę odpowiedzialność za wychowanie swoich dzieci. Tymczasem badania poznawczych psychologów nie pozostawiają żadnych wątpliwości: to przede wszystkim rodzina – panująca w niej atmosfera i stosowane style wychowania – decyduje o tym, jakim człowiekiem będzie mały Jaś czy mała Ania.

Dr hab. Hanna Liberska pracuje w Zakładzie Psychologii Rozwoju Człowieka i Badań nad Rodziną w Instytucie Psychologii UAM w Poznaniu. Zajmuje się procesami rozwoju młodzieży i młodych dorosłych oraz psychologią małżeństwa i rodziny. Interesują ją również problemy dotyczące procesów nauczania i wychowania na poziomie podstawowym i ponadpodstawowym.

Oddziaływanie rodziny na rozwój indywidualny dziecka jest szczególnie wyraźne w początkowych okresach życia: w dzieciństwie i dorastaniu. Ale też dziecko oddziałuje na zmiany w obrębie systemu rodzinnego i tym samym przyczynia się do rozwoju pozostałych członków rodziny.

Bezpośredni kontakt z osobami bliskimi umożliwia dziecku nabywanie wielu różnorodnych doświadczeń. W prawidłowo funkcjonującej rodzinie osobami tymi są w pierwszym rzędzie rodzice. Właśnie bliska więź między dzieckiem a rodzicami powoduje, że rodzina jest dla niego podstawowym środowiskiem rozwojowym – w odróżnieniu od innych środowisk, w których dorośli kierują aktywnością dziecka lub dorastającego, ale nie nawiązują z nim tak bliskiego kontaktu (na przykład w przedszkolu, szkole).

Rola rodziny nie zmniejsza się w miarę przechodzenia człowieka do kolejnych etapów życia – pokazują to wyniki badań nad uwarunkowaniami rozwoju indywidualnego, przeprowadzone w ciągu ostatnich dwudziestu lat przez psychologów z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.

Rodzina, jako grupa osób bliskich uczuciowo, warunkuje efektywny przekaz międzypokoleniowy zarówno w sferze intelektualno-

-poznawczej, jak i emocjonalno-społecznej. To tu dziecko tworzy podwaliny pod obraz własnej osoby, tu kształtują się podstawy jego osobowości czy tożsamości. W rodzinie dziewczęta i chłopcy opamięniają różne role społeczne, także role płciowe, i uczą się sposobów ich pełnienia. W rodzinie poznają wartości cenione przez rodziców, ich normy i zasady moralne, które stopniowo zaczynają przejmować i uznawać za własne. W ten sposób budują własny system wartości, którym będą się kierować w dalszym życiu.

Zakres i siła wychowawczych oddziaływań rodziny powinny zmieniać się wraz z rozwojem dziecka. Punktem wyjścia dla przekazu rodzinnego jest powstanie więzi emocjonalnej pomiędzy dzieckiem a jego rodzicami. To ona dostarcza mu wzorów interakcji do kształtowania wewnętrznego modelu własnej osoby i innych ludzi. Mechanizmy naśladownictwa, identyfikacji i modelowania umożliwiają przejście od rodziców wzorów osobowych, systemów wartości, celów i standardów osobistych.

Atmosfera domowa

Atmosfera domowa jest fenomenem trudnym do zdefiniowania i pomiaru, albowiem tworzy ją wiele czynników, wśród których wymienia się między innymi: osobowość rodziców, układ stosunków między członkami rodziny, wielkość rodziny i jej powiązania z innymi środowiskami. Jednak najważniejszym z nich jest więź uczuciowa łącząca członków rodziny.

Rozróżnia się atmosferę wpływającą korzystnie na rozwój i kształtowanie się osobowości dziecka oraz atmosferę niekorzystną, która prowadzi do powstania zaburzeń w zachowaniu, a nawet do poważnych defektów osobowości. Jednak najczęściej możemy mówić o przeważającym w danym środowisku domowym klimacie emocjonalnym. Korzystny dla rozwoju dziecka jest taki klimat, w którym członków rodziny łączą pozytywne więzi emocjonalne – miłość, wzajemne zaufanie, szacunek i tolerancja, a ich współżycie jest harmonijne i bezkonfliktowe. Jeśli wyżej wymienione właściwości są słabe, brakuje ich albo zostały zastąpione przez cechy przeciwstawne, to taki klimat rodzinny określimy jako zły lub niekorzystny dla rozwoju psychicznego dziecka i całego systemu rodzinnego.

Szczególnie raniąca jest atmosfera pełna napięć, przesycona wzajemną nieufnością i ciągłym poczuciem zagrożenia. Podobnie działa

atmosfera hałaśliwa, cechująca się częstymi kłótniami, pełna nieporozumień lub atmosfera depresyjna, zdominowana przez emocje negatywne, takie jak przygnębienie i smutek. Ale też szkodliwa może być atmosfera nadmiaru emocji (czułości) i/lub problemów absorbujących dziecko (na przykład dotyczących nieporozumień z ojcem, trudności w nauce, konfliktów z rówieśnikami i innych).

Kłótnie rodziców z dzieckiem rodzą ujemne emocje, które blokują rozwój dziecka we wszystkich obszarach psychiki. Jeżeli stosunki rodziców z dorastającymi dziećmi są zdominowane przez utarczki i kłótnie, grozi to zerwaniem więzi między nimi. Taka rodzina nie realizuje w sposób efektywny swoich funkcji, nie przygotowuje młodego człowieka do podjęcia zadań dorosłości.

Styl wychowania

Styl wychowania określa charakter oddziaływań rodzicielskich na psychikę dziecka. Zależy od poglądów rodziców na różne sposoby oddziaływania na dziecko, od ich wiedzy o potrzebach rozwojowych córki czy syna, a także od wzorów wyniesionych z domu rodzinnego, zaplanowanych celów wychowawczych i własnej koncepcji życia.

Styl wychowania wyznacza sposób sprawowania kontroli rodzicielskiej nad dzieckiem. Decyduje o systemie kar i nagród stosowanych przez matkę i ojca. Określa typ komunikacji wewnątrzrodzinnej, sposób podejmowania decyzji dotyczących nie tylko dziecka, ale całej rodziny. Rzutuje także na organizację życia w domu, na przykład na podział obowiązków w gospodarstwie (kto i kiedy wynosi śmieci, przygotowuje kolację, myje naczynia, odkurza meble itp.).

Rozróżniamy cztery style wychowania: demokratyczny, autokratyczny, liberalny i niekonsekwentny. Styl demokratyczny jest najkorzystniejszy z punktu widzenia rozwoju osobowości dzieci. Zapewnia im możliwość współdziałania z innymi członkami rodziny, włączenia się w podejmowanie ważnych decyzji. Sprzyja rodzinnym rozmowom (dyskusjom) zarówno o sprawach najbardziej ważkich, jak i o sprawach drobnych, codziennych. Wspólnie podejmowane są decyzje dotyczące np. planów powiększenia rodziny, zmiany miejsca zamieszkania, sposobu spędzania czasu wolnego, wakacji, świąt, imprez rodzinnych, zakupu samochodu, remontu domu itp. Styl demokratyczny zakłada wyraźne określenie praw i obowiązków dziecka, w tym prawa do własnego zdania w określonych kwestiach, do obrony swego stanowiska,

do wytłumaczenia i uzasadnienia swego postępowania. W miarę rozwoju dziecka zwiększa się zakres przysługujących mu praw, pole dla przejawiania własnej inicjatywy i samodzielności. Rodzice preferujący styl demokratyczny w miarę rozwoju dziecka przyznają mu nie tylko coraz większą autonomię, ale też wymagają większej odpowiedzialności za czyny. Zachowanie niezgodne z obowiązującymi w rodzinie normami podlega sankcjom, które jednak nie mają charakteru represyjnego, opierają się na perswazji i wyjaśnianiu. Dzięki temu dziecko ma możliwość zrozumienia istoty przewinienia, a to sprzyja jego rozwojowi moralnemu. Dyscyplina demokratyczna służy kreowaniu dziecka niezależnego w myśleniu, otwartego, przejawiającego inicjatywę w działaniu. Pozwala również kształtować pozytywny obraz własnej osoby. Ułatwia dziecku wypracowanie umiejętności współpracy z innymi ludźmi. Kształtuje pozytywną więź emocjonalną dziecka z rodzicami, która trwa w dalszych latach życia.

Niektórzy rodzice jedynie stwarzają pozory stylu demokratycznego, ograniczając udział dziecka w życiu rodziny i przyznając mu swobodę decydowania tylko w sprawach mało istotnych. Wskazuje to na atmosferę zakłamania panującą w domu i może prowokować dziecko do reakcji agresywnych. W efekcie zamiast wzmacniać więź emocjonalną między dzieckiem a rodzicami prowadzi do jej osłabienia lub zerwania.

Styl autokratyczny (autorytatywny) stosowany jest w rodzinach konserwatywnych, w których najważniejszą osobą jest najczęściej ojciec. Skrajnie surowy wariant autokratycznego stylu wychowania zakłada zachowywanie przez rodziców dystansu wobec dziecka i jednostronny przepływ komunikatów: od rodziców do dziecka. Życie rodziny jest regulowane ustalonymi tylko przez rodziców precyzyjnymi normami. Za ich naruszenie, a tym bardziej za ich złamanie, winowajcę spotykają zapowiedziane kary. Represje są najczęściej surowe i nieuniknione, rzadko bywają uzasadniane przez „głowę rodziny”. Dzieci wychowywane w stylu autorytarnym dobrze znają swoje obowiązki i prawa. Nie uczestniczą w podejmowaniu decyzji dotyczących własnej osoby, ani tym bardziej – całej rodziny, są zaledwie wykonawcami poleceń rodzicielskich. Zachowanie dziecka jest nieustannie kontrolowane i oceniane. Preferowana przez rodziców dyscyplina autorytarna oddziałuje negatywnie na kształtowanie się osobowości dziecka w każdym wieku. W wielu przypadkach dziecko w sposób bierny dostosowuje się do wymagań swych rodziców,

choć się z nimi nie zgadza. Młody człowiek podporządkowuje się woli rodziców przede wszystkim z lęku przed karą. W konsekwencji ograniczona zostaje jego inicjatywa, samodzielne myślenie i działanie. Jednocześnie w dziecku narastają negatywne emocje skierowane przede wszystkim na rodziców. Wrogie uczucia mogą się ujawnić w zachowaniach agresywnych. Jednak obiektami ataków wcale nie muszą być rodzice. Agresja dziecka może ulec przemieszczeniu na innych ludzi (np. na małego sąsiada, starszą kobietę w tramwaju, itd.) lub na zwierzęta (np. bezdomnego kota) czy przedmioty (np. pióro ojca). W domu, w którym dominuje styl autorytarny, uruchomione może zostać „błędne koło” obejmujące: karę, strach przed karą i reakcje obronno-agresywne dziecka, ściągające nieuchronnie zapowiedzianą karę.

W przypadku łagodniejszej odmiany stylu autokratycznego wymagania stawiane dziecku są na ogół dostosowane do jego możliwości czy zainteresowań, a zatem jest ono w stanie im sprostać i może zasłużyć na nagrodę rodzicielską. W tych warunkach tworzy się pozytywna więź emocjonalna między dzieckiem a rodzicami, niezbędna dla prawidłowego rozwoju psychicznego młodego człowieka. Komunikacja ma charakter dwustronny – dziecko może zadawać rodzicom pytania i ma prawo oczekiwać odpowiedzi na nie. W przypadku trudności i problemów dziecko może spodziewać się pomocy ze strony rodziców. Nad karami fizycznymi przeważa dezaprobata słowna: upomnienia, nagany itp. W konsekwencji stosowania przez rodziców łagodniejszej wersji stylu autokratycznego nie dochodzi do zaburzeń procesu socjalizacji dziecka i ograniczone zostaje niebezpieczeństwo wystąpienia w jego zachowaniu przejawów niedostosowania.

Styl liberalny polega na pozostawieniu dziecku całkowitej swobody działania. Rodzice okazują dziecku miłość, są w maksymalnym stopniu wrażliwi na sygnały od niego płynące. W pełni dostosowują swoje zachowanie do jego życzeń. W tym stylu wychowawczym przeważa komunikacja o charakterze jednostronnym – stroną inicjującą kontakt jest najczęściej dziecko. Jedynie w sytuacjach drastycznego naruszenia norm współżycia społecznego rodzice ingerują w zachowanie dziecka i niekiedy wymierzają mu słabą karę. W wielu przypadkach tolerują niewłaściwe sposoby zachowania, nie reagując na nie w żaden sposób. W konsekwencji opóźnia się proces

socjalizacji dziecka i może zostać wypaczony kierunek rozwoju jego osobowości (np. w stronę egocentryzmu).

Styl niekonsekwentny charakteryzuje się zmiennością oraz niesystematycznością oddziaływań rodzicielskich na dziecko. Normy, wymagania wobec dziecka, sposoby oceny i kontroli jego zachowania są uzależnione od nastroju rodziców i od konkretnej sytuacji. Spotykany jest także w rodzinach, w których matka i ojciec nie są w stanie uzgodnić metod i form wychowania dziecka albo gdy rywalizują o jego względy – jak często dzieje się w rodzinach zagrożonych rozbitciem. W takich warunkach proces socjalizacji dziecka nie może przebiegać w sposób prawidłowy. Przypadkowe, niekiedy naprzemienne okazywanie dziecku miłości i niechęci, niekonsekwentne stosowanie kar i nagród utrzymuje je w stanie „huśtawki emocjonalnej”. Nasila to groźbę patologizacji osobowości i zachowania oraz sprzyja ujawnianiu przez dziecko reakcji agresywnych, lękowych czy nerwicowych. Dziecko, nie znajdując oparcia w rodzicach, nie nawiązuje z nimi silnej pozytywnej więzi. Niemożność odnalezienia przez dziecko w swym najbliższym środowisku wzorów i modeli do naśladowania oraz brak wsparcia rodzicielskiego rodzą poczucie osamotnienia i zagubienia w świecie, tym samym utrudniając, a niekiedy uniemożliwiając im efektywne funkcjonowanie.

Rozwój dziecka uzależniony jest od charakteru oddziaływań rodzicielskich. Jedynie w ciepłej, życzliwej atmosferze rodzinnej może on przebiegać w sposób prawidłowy. W literaturze psychologicznej można znaleźć kilka zasad, którymi powinni kierować się rodzice dorastających dzieci pragnący uniknąć błędów wychowawczych. Należą do nich: akceptacja, wiarygodność, poszanowanie intymności, równe zobowiązania, stabilność prośby, konsekwencja, otwartość na informacje, humor i współdecydowanie. Szansę na ich pełną realizację zapewnia przede wszystkim styl demokratyczny.

Życzliwa, ciepła atmosfera domu rodzinnego oraz silna pozytywna więź między rodzicami i dzieckiem zapewnia mu poczucie bezpieczeństwa i tym samym tworzy konieczną podstawę dla prawidłowego rozwoju psychicznego młodego człowieka. Wsparcie rodzicielskie – podbudowując poczucie bezpieczeństwa – ułatwia opanowanie sposobów radzenia sobie z różnymi problemami, a zarazem sprzyja uzyskaniu poczucia kontroli nad własnym zachowaniem i zdarzeniami w świecie zewnętrznym. ●